

Poznámky k míru v Evropě

JIŘÍ HÁJEK

Spolu s 40. výročím konce druhé světové války na evropské půdě se připomíná z více stran, že Evropa od té doby žije v míru či přesněji ve stavu bez války. V novodobých dějinách našeho kontinentu je to jedno z nejdelších období toho druhu. Vždyť od konce napoleonských válek do bouřlivého roku 1848 uplynula doba mnohem kratší. Onen mírový věk, na nějž vzpomínali s nostalgii dědové i pradědové dnešních generací jako na idylu před 1. světovou válkou, byl o málo delší (počítáme-li od prusko-francouzské války a Komuny 1871) nebo dokonce trochu kratší (od berlínského kongresu 1878). Ani nemluvíme o době založené versailleským mírem, jež nám v retrospektivě je jen přestávkou mezi oběma světovými válkami.

Tato neválečná současnost je ovšem odlišná od oněch podobných mírových období v Evropě — i když nemůžeme vyloučit, že i na ni bude v budoucnosti vzpomínáno s nostalgii. Je plná nejistoty, vědomí vratkosti i rizikovosti tohoto neválečného stavu. To ovšem nepopírá, že aspoň dosud je to stav národům Evropy prospěšnější než těch 140 válečných konfliktů (s 20-30 milióny lidských obětí), jež v oněch 40 letech zpusťily jiné části zeměkoule a do života Evropy se promítaly v rozličných formách s různou intenzitou. Optimisté konstatují, že v minulosti národy či spíš vlády evropských zemí nedokázaly tak dlouho žít v míru a naopak své spory promítaly do okolního světa; dnes ovšem neválečný stav v Evropě hlídá konfrontace dvou světových velmocí (supervelmocí), nahromadění obrovského množství ničivého potenciálu zbraní i vojsk stojících proti sobě ve středu kontinentu a řízených z center od něho vzdálených prostorově a někdy i zájmy, kulturou i myšlením a citěním. Podle toho, kde tito optimisté

stojí, vidí záruku míru v Evropě buď v síle Sovětského svazu i semknutosti socialistického tábora nebo v moci Spojených států amerických a soudržnosti atlantického společenství či «svobodného světa». Jejich tvrzení lze uvést na společný jmenovatel «rovnováhy strachu», vytvořené oním nakupením výzbroje s obrovským ničivým potenciálem, který činí jakýkoli konflikt v Evropě nesmírně riskantním nejen pro evropské země, ale pro celý svět i koneckonců pro obě vedoucí velmoci, které se zde chovaly dosud mnohem zdrženlivěji než v jiných částech světa. Pokud zde došlo k použití síly ve vztazích mezi státy (odporujícímu, jak známo, závazku z Charty OSN), bylo to vždy jen ve vztahu jedné z velmocí vůči jejímu slabšímu spojenci, přičemž druhá velmoc i její blok zachovávaly zdrženlivost a omezily se na slovní projevy i gesta — ať šlo o postoj Stalinův vůči americko-britské intervenci v Řecku 1946-49 nebo o chování NATO při sovětské intervenci v Maďarsku 1956 i u nás 1968.

Dnešní stav bez války v Evropě je spojen se změnou postavení kontinentu ve světovém dění. Do obou světových válek byl jeho středem. I mezi válkami se to aspoň částečně odráželo v rázu Společnosti národů. Negativním dopadem toho byly právě obě světové války, vzniklé z pokusů změnit poměr sil v Evropě jako centrální pozici pro vliv i panství ve světě. Druhá světová válka to ukázala velmi výrazně. V pokusu zvrátit výsledky první zmocnil se německý imperialismus dočasně většiny kontinentu, aby tu vytvořil základ pro ovládnutí světa. Zatláčil své protivníky do okrajových oblastí — na britské ostrovy a do středu Ruska. Odtud byla proti němu vedena protiofenzíva, ovšem s pomocí sil, jejichž vedení bylo mimo Evropu.

Porážka mocností Osy byla tak vítězstvím «okrajových» i přímo mimoevropských, vnějších sil. Zatím co válka vyčerpala evropské státy, měly USA nejmenší hmotné i lidské stráty a jejich hospodářství zažilo v ní obrovskou expanzi, jež umožnila i vydatnou podporu spojenců, z které zároveň těžilo. Ohromné vypětí sil i mobilizace zdrojů velké země potřebné k vítězství zajistily Sovětskému svazu i při velikých ztrátách postavení rovnocenného partnera. Jeho rozhodující role při porážce hitlerovského Německa spolu se sympatiemi i podporou značné části protifašistického hnutí odporu v Evropě posilovaly jeho pozice při rozhodování o dalším postupu vítězů.

JALTA 1945

Spolu s churchillovskou Anglií — již jako «mladším partnerem Rooseveltovy Ameriky» — rozhodovaly USA a SSSR o uspořádání Evropy i světa po rozbití Hitlerova panství. Charakteru situace odpovídalo, že toto panství nebylo svrženo odbojem evropských národů, nýbrž rozbito vojsky spojenců. Jejich političtí vůdci byli proto oprávněni i povinni již před rozhodujícím úderem učinit kroky k uspořádání mocenského vakua, které touto porážkou dosavadního okupanta vzniklo. To bylo smyslem krymské konference Roosevelta, Churchilla a Stalina v únoru 1945.

V dnešních některých úvahách části západního tisku se hovoří o Jaltě ne vždy v příznivém smyslu, jako by to byl základ dnešního rozdělení Evropy. Dokumenty jaltské konference i svědectví jejích západních účastníků nemluví o sférách vlivu. O takovém jednání se zmiňuje Churchill v memoárech z druhé světové války, když hovoří o setkání se Stalinem v Moskvě v říjnu 1944. Zřejmě též pod vlivem Roosevelta, jenž v takovém dělení mohl spatřovat překážku pro volné uplatňování poválečné převahy USA, projevovala se v Jaltě snaha udržet a upevnit spolupráci velmocí (vyzývajících k připojení i Francii) jako záruk, «aby se politické i hospodářské problémy osvobozené Evropy řešily podle demokratických zásad».

Ve znamení této jednoty byly řešeny zásadní otázky zřízení nové mezinárodní organizace (OSN) v přípravě její zakládající konference svolané do San Franciska, a také učiněn pokus o dohodu Tita s exilovou královskou jugoslávskou vládou, stejně jako o dohodu mezi lublinskou vládou a londýnskou polskou vládou. Komuniké z Jalty označilo vítězství nad fašismem i založení nové mezinárodní organizace za «dosud největší historickou příležitost», jak zabezpečit lidstvu mír, ovšem jen tehdy, potrvá-li a poroste součinnost a porozumění mezi zúčastněnými zeměmi i ostatními mírumilovnými národy.

Hledáme-li kořeny současných potíží i nebezpečí, pak snad je třeba je vidět nikoli v jednání i závěrech v Jaltě, jako spíš v tom, že nebyly dodrženy a že ona velká historická příležitost nebyla využita. Zde může být spornou míra odpovědnosti jednotlivých vlád i osobností za rozdílnou interpretaci dohodnutých principů i ustanovení, nebo za jejich porušení. Jisté kromě nedostatku

dobré vůle i pochopení pro druhou stranu měl tu úlohu rozdíl v myšlení, ideologii a politické kultuře. Zásady verbálně uznávané všemi stranami narazily na rozpory mezi rozdílnými společenskými soustavami a zájmy, mocenskými strukturami i stylem jejich práce.

STUDENÁ VÁLKA

Linie, na níž se při porážce hitlerismu setkaly spojenecké armády ze západu i z východu s přátelskými pozdravy a gesty, změnila se krátce poté v nepřekročitelnou hranici dvou mocenských sfér, společenských soustav a vojensko-politických bloků, v potenciální frontu jejich konfrontace i eventuelní přímé srážky. Evropa probírající se z bezmocnosti a bídy hitlerovské okupace byla touto hranicí rozdělena na dvě nestejně části, z nichž každá se stala okrajovým pásmem jiné mocenské soustavy řízené jednou ze světových velmocí.

Ze středu světového dění se tak na čas octly na periferii rozhodování o něm. Na čas jakoby zmizel i pocit a vědomí evropské identity v jejím celém rozsahu. K neúčinnosti byl odsouzen i koncept nové obrozené demokracie, vzniklý v evropském hnutí odporu proti fašismu a charakterizovaný m.j. Edvardem Benešem jako «demokracie socializující». Na západě Evropy jí odzvonil Marshallův plán, spojující americkou hospodářskou pomoc s obnovou kapitalistických vztahů. Na východě v zemích lidové demokracie byla zavržena «specifická vlastní cesta k socialismu», ještě 1946 samým Stalinem alespoň slovy uznávaná, a sovětský model vyhlášen za závazný pod nejtvrďšími sankcemi, jak se projeví zejména v procesech 50. let.

Sounáležitost obou částí Evropy se vytratila z vědomí vládnoucích tříd a vrstev i jejich propagandy. V rámci OSN, značně ořeseném, zůstávala Evropská hospodářská komise — ale spíš jako další forma polemiky než nástroj spolupráce. V zemích lidové demokracie — zvláště po roztržce s Jugoslávií, potvrzující nutnost plného přizpůsobení diktátu vedoucí velmocí — zdůrazňuje se přináležitost k novému obrovskému celku, «socialistickému táboru», sahajícímu až k Tichému oceánu, v němž okrajovost evropské části jen vynikla. Na Západě se razi pojem «atlantismu», ale na jeho okraji ožívá evropské povědomí jen v omezeném rozsahu části v podstatě přijímající americkou hegemonii a opevňující se pod ochranou americké atomové bomby proti nebezpečí z onoho nového celku na východě. Situace ve východní Evropě byla pro většinu veřejnosti na Západě dost silným argumentem pro nutnost přijetí americké hegemonie. «Malá Evropa», jež se v 50. letech rodí, je v počátcích vlastně pomocným nástrojem této hegemonie. To je vidět z pokusu o transformaci funkce «Západoevropské unie» (původně ještě hráze proti možné německé revanši) v «Evropské obranné společenství», mající poskytnout rámec proti využití západoněmeckého vojenského potenciálu a obejít tak odpor některých členů Severoatlantického paktu. Naproti tomu se hospodářské pojetí «malé Evropy» od Schumanova plánu 1950 do značné míry právě účastí západoněmecké ekono-

miky dostává dost brzo do pozic poměrné nezávislosti a dokonce konkurence vůči americkému kapitalismu.

Americká hegemonie se opírá především o mohutnost ekonomiky USA, ale také o obraz dobře fungující buržoazní demokracie, na němž jsou mcCarthyismus i rasistické prvky Jihu jen jakousi vadou krásy. Počáteční monopol a později dlouholetá převaha v atomových zbraních i koncepce na ní založené dávají vládám západní Evropy záruku obrany proti konvenční převaze SSSR. Vůči «třetímu světu», kde probíhá tehdy emancipační proces koloniálních zemí a národů, uplatňují USA svůj «antikoloniální» původ, a to jim umožňuje přejímat celkem bez větších potíží neokolonialisticky některé pozice evropských slábnoucích spojenců. I když demokratické instituce a svobody v západní Evropě umožňují rozvinout některé akce prosovětské levice proti této hegemonii — zejména proti nebezpečí hrozícímu z možného použití atomové zbraně i z ozbrojování včerejších nepřátel v západním Německu — neovlivnilo to politiku vlád těchto zemí. Skutečnost, že mírové iniciativy tohoto druhu vedené komunisty vyjadřovaly jednostranně polarizaci studené války, oslabilu jejich širší účinnost i v té části veřejnosti, která měla k americké hegemonii výhrady.

MYŠLENKA KOLEKTIVNÍ BEZPEČNOSTI V EVROPĚ

Proto se ani nesetkala s velkým úspěchem myšlenka uvést do politiky znovu Evropu v jejím plném zeměpisném rozsahu, přednesená sovětskou vládou po Stalinově smrti v rámci pokusu obnovit dialog mezi velmocemi a jako prostředek proti vyzbrojení západního Německa. V návrhu na kolektivní bezpečnost v Evropě počátkem 1954 spatřovala druhá strana jen manévr mající uplatnit v této celé Evropě mocenskou převahu SSSR, vytlačit, popř. co nejvíc oslabit vliv USA na kontinentu a dokonce jej vyvážit účastí Číny. Ani opakování tohoto návrhu v upravené formě při jiných příležitostech nemělo úspěch — a to ani poté, co sovětská politika zvýšila jeho věrohodnost normalizací styků s Jugoslávií, souhlasem se skončením okupace Rakouska a dokonce navázáním styků s NSR, uznávajíc tak nový stav, jak se vytvořil v německé otázce, a tehdy ještě marně čekajíc na reciprocitu ze západní strany. Nakonec odmítavý postoj Západu vůči tomuto návrhu byl uváděn jako důvod podepsání Varšavské smlouvy, která ostatně v samém textu podmiňuje svůj zánik zřízením systému kolektivní bezpečnosti v Evropě. Tím je i smluvně formálně potvrzena bipolarita v Evropě. Spojené státy jednají však stále z pozic převahy. V Evropě na základě Jalty a Postupimí v rámci velmocenské «čtyřky», zajišťující převahu západních mocností proti SSSR, a v celosvětovém měřítku naopak blokováním Číny, udržují izolaci Sovětského svazu v Radě bezpečnosti OSN i mimo ni. (Ženevská konference o Indočíně je po té stránce výjimkou, která se také setkala s negativním postojem USA).

Zároveň však už v druhé polovině 50. let nevyplňuje bipolarita studené války celý prostor světového dění po vzniku skupiny neangažovaných států, v níž spolu se zeměmi právě vymaněnými z koloniálního panství příznačně hraje úlohu Jugoslávie, jež úspěšně obstála proti tlaku stalinské moci. I když těžiště politiky neangažovanosti leží v «třetím světě», kde se zesiluje tlak na emancipaci koloniálních národů, je její účinek znát i v bipolaritě vztahů «Východ-Západ». Ta se utváří v 60. letech v nových formách a proporcích: Rozpad koloniálních říší oslabil globální postavení Velké Británie i Francie a soustředil je víc k evropské problematice. To se jeví v tendenci přímých kontaktů a dialogu SSSR-USA. Zde (po sovětském «sputniku») a panice kolem domnělého náskoku SSSR v raketách — «missile gap») lze hovořit o přibližném vyrovnávání vojenské síly, i když ovšem Chruščovovy projekce «dohnat a předehnat Ameriku» v hospodářském a technickém ohledu zůstávají jen slovy. Proto také hlavní jednání o regulaci a omezení závodů ve zbrojení od počátku 60. let probíhají v přímém kontaktu SSSR-USA. Zde se bipolarita akcentuje. Dramaticky se to projevilo v karibské krizi 1962, kde se kombinovala konfrontace s dialogem, ale kde i významní partneři vedoucích velmocí jako Británie, Francie a Čína zůstali v postavení diváků a potenciálních obětí možného konfliktu, na jehož průběh neměli vliv. I to asi přispívalo k tomu, že se v nevojenských oblastech bipolarita tříštila a zeslabovala. Ve světovém hospodářství vyvstává opět konkurence Japonska i EHS. Gaullistická Francie uvolňuje své svazky s vojenskými strukturami NATO a se zdůrazněním, že Evropu chápe «od Atlantiku po Ural», vede samostatný dialog se SSSR i jeho spojenci, následována i dalšími západoevropskými státy. Čínsko-sovětský spor přinejmenším zpochybňuje pojem «světové socialistické soustavy» jako politické jednoty. Po roce 1956 vystupují i některé země Varšavské smlouvy světlší vlastní iniciativou (Rapackého plán) a v diskusích i společenském pohybu té doby se v nich ozývá s důrazem vědomí evropské identity.

Nová výzva k jednání o Evropě v plném rozsahu zazněla z jednání orgánu Varšavské smlouvy 1966 již v jiném ovzduší. Bezprostřední pozitivní reakci NATO zabrzdl účinek intervence v Československu, oslabující věrohodnost mírových slov i gest jejich původců. Cestu k vážnému jednání otevřela znovu Brandtova «Ostpolitik», důkaz zralosti demokratických sil NSR. Uznáním NDR a normalizací vztahů NSR k východním sousedům byla odstraněna nejvážnější překážka k mírovému soužití ve střední Evropě. Širším rámcem tu bylo i sovětsko-americké jednání 1972, vyhlásující mírové soužití za jediný reálný základ vztahů obou světových velmocí a zároveň činící vážný krok k regulaci závodů ve zbrojení.

Ve vojenské oblasti znovu zdůrazněná bipolarita, potvrzená i prvními dohodami o omezení strategických útočných zbraní a systémů protiraketové obrany 1972 a 1974, je doprovázena v jiných oblastech obnovovanou pluralitou. To se nakonec projevilo i na charakteru konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě 1973-75.

HELSINKY 1975

Obě světové velmoci v čele svých bloků, Varšavské smlouvy a Severoatlantického paktu, měly samozřejmě významnou úlohu na tomto jednání, jež však nebylo zdaleka jen jejich setkáním ani dialogem dvou bloků. Měli tu své slovo i neutrálové a neangažovaní. I členské státy obou seskupení vystupovaly tu jen svým jménem, takže konference byla setkáním všech evropských států (s výjimkou Albánie). Helsinky lze tedy považovat za pokračování i korekturu Jalty po třiceti letech měnících poměr sil na pevnině. Tentokrát o mírovém uspořádání a spolupráci nerozhodovaly jen vedoucí velmoci, nýbrž se účastnily i ostatní státy, velké i malé, uznávající sílu i odpovědnost velmocí, ale hlásící se i k vlastním právům i odpovědnostem.

Závěrečný akt konference tuto kontinuitu vyjadřuje. Navazuje na Chartu Spojených národů a její principy rozvíjí v rozsahu i proporcích odpovídajících zkušenostem mírového úsilí právě v Evropě. Proto je v principech závazných pro vzájemné vztahy zúčastněných zemí kromě suverénní rovnosti států, jejich povinnosti zdržet se použití síly i hrozby silou a řešit mírovou cestou své spory, zdůrazněno respektování územní celistvosti i nedotknutelnosti hranic, nevměšování, ale také rovnoprávnost a sebeurčení národů a respektování práv a svobod každého jednotlivce. V tom znamená helsinský dokument významný pokrok v konkretizaci myšlenky nedělitelnosti míru. Jeho text, potvrzený podpisy hlav států i vlád, potvrzuje, že opravdový mír není jen stavem bez války, nýbrž musí mít pozitivní obsah, týkající se respektování nejen práv států, ale i národů a každého člověka. Je proto právem označován za «Magnu Chartu evropské mírové politiky». Otevírá po třiceti letech znovu před národy Evropy další velkou historickou příležitost — vymanit mír v Evropě ze závislosti na «rovnováze strachu» a dát mu pevnou základnu rovnoprávné spolupráce respektující a rozvíjející hodnoty zakotvené ve vědomí a uskutečňované prací národů všech zemí kontinentu.

Zůstane také tato příležitost nevyužita? Bělehradské i madridské jednání konference nedávají mnoho nadějí. Značnou jejich část tvořily polemiky o tom, kde a jak nejsou dodržovány a jsou přímo porušovány zásady i závazky Závěrečného aktu z Helsink. Malou útěchou je tu poměrně dobrý Výsledný dokument z Madridu (který ovšem některé vlády po podpisu rychle uložily do archívů) a stanovení kalendáře dalších zasedání i schůzek vládních zmocněnců i expertů až do příštího jednání konference ve Vídni 1986 — jako projev snahy zachovat kontinuitu a dokonce jí dát instituční podobu. Deprimující je stagnace jednání mezi státy NATO a Varšavské smlouvy o snížení vojsk a výzbroje ve střední Evropě, zahájené paralelně s Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě 1973 ve Vídni, a povzbuzující není ani dosavadní průběh stockholmské konference o opatřeních k posílení důvěry, považované svého času za nejvýznamnější výsledek Madridu. Do popředí se dostává opět bipolarita konfrontace bloků a velmocí v jejich čele. Nové kolo závodů ve zbrojení — tentokrát s důrazem na «eurorakety», tj.

rakety středního doletu rozmisťované v evropských zemích na obou stranách dělicí čáry bloků — je projevem, ale i dalším důvodem zhoršení vztahů mezi SSSR a USA a dokonce prerušení dosavadního jednání o odzbrojení či spíš o regulaci těchto závodů ve zbrojení mezi nimi.

NOVÁ STUDENÁ VÁLKA?

I když kořeny napětí mezi SSSR a USA jsou v rozdílech jejich společenského zřízení a politických systémů, v charakteru vládnoucích tříd i jejich metod a struktur moci, dostává se v jejich soupeření na čelné a rozhodující místo vojensko-politický faktor. Tak jako často, stává se nástroj a prostředek politiky pro svou rozsáhlost a váhu motivem, účelem, cílem. Po té stránce lze spatřovat v bipolaritě vztahů SSSR-USA, původně značně asymetrické, rostoucí symetrii.

Spojené státy zakládaly své hegemonní postavení po válce především na mohutnosti a produktivitě své ekonomiky, dávající jim dominantní postavení na světových trzích, na monopolu atomové zbraně (a později alespoň na převaze svých zásob těchto zbraní a jejich technické vyspělosti) a také na nerušeně fungujícím politickém systému buržoazní demokracie, nezatiženém kolonialismem (ba dokonce alespoň původem antikoloniálním). Dnes jim na světových trzích úspěšně konkuruje mohutná a produktivní ekonomika Japonska a západní Evropy. Válka ve Vietnamu a Watergate dost otřásly ideologicko-politickým kreditem USA a monopol i převaha v atomových zbraních byly vyrovnány Sovětským svazem již v 60. letech.

Vojenská síla je dnes hlavní a rozhodující pro velmocenské postavení Ameriky. Pro Sovětský svaz je rovněž hlavním činitelem — možná ještě ve větší míře. Konflikt s Čínou i kritické postoje značné části komunistického a dělnického hnutí zejména po intervenci u nás 1968 zmenšily podstatně ideovou přitažlivost, která po válce byla značným aktivem sovětského působení. Dokončení procesu dekolonizace a přesun akcentu emancipace «třetího světa» do hospodářské oblasti ke konkrétní pomoci rozvojovým zemím přináší požadavky, na něž sovětská ekonomika nestačí. Nakonec i v politice vůči této části světa je pro SSSR největší oporou vojenská síla, popř. dodávky zbraní.

Reaganovská politika ve snaze vrátit Americe hegemonní postavení posiluje tento jeho hlavní faktor — jak vůči spojencům, které nutí k aktivní účasti a většímu úsilí, tak vůči odpůrci, kterého se pokouší dostat k uznání pozice slabšího, nebo donutit k dalšímu vypětí sil, jež by nepříznivě postihlo jeho hospodářský rozvoj. Toto nové kolo závodů ve zbrojení dopadá bezprostředně na Evropu a činí základ jejího stavu bez války značně labilním, ba hrozí jej zvrátit. Atomové zbraně, jak bylo mnohokrát opakováno, byly dosud v Evropě a všude rozmisťovány — paradoxně — proto, aby jich nebylo použito, neboť měly hrozbou zničení, ničím neomezitelného, zastrašit potenciálního útočnicka z kterékoli strany. Zbraně, které jsou v současné době rozmisťovány, mají však svou zvýšenou přenosností dát možnost omezeného a kontrolovatelného

ho manipulování atomovou zkázu ve prospěch toho, kdo by jimi manipuloval. To je smyslem různých úvah a spekulací o omezené atomové válce, o možnosti vyhrát takovou válku a donutit protivníka ke kapitulaci hrozbou daleko větších úderů a lavin smrti a záhuby, úvah někde chlubitivě zveřejněných nebo držených pod poklopem utajování. I když jsou demontovány oficiálními ujištěními autoritativních míst či střizlivou a proto v daném kontextu úděsnou mluvou odborných expertiz, nepochybně se znovu rodí, žijí a působí v kruzích vojensko-průmyslových komplexů a odrážejí se i v myšlení a reakcích alespoň některých představitelů moci. To vše zvyšuje nebezpečí, že by se mohly někdy projevit v jejich rozhodování. A jestliže by takový pokus ošvindlovat neúprosnou logiku atomových zbraní znamenal podle i nejpriznivějších výpočtů kompjútrů naň naladěných riziko zničení velkých oblastí a podstatného zlomku obyvatelstva zúčastněných velmocí, vychází již při teoretické úvaze o něm jistota zániku a smrti těch evropských zemí a národů, na něž by dopadl.

To se dostává stále jasněji do vědomí evropských národů i jejich vlád. Přispěla k tomu debata, vedená na nejrůznějších úrovních v souvislosti s chystaným (od r. 1978) a dnes již prováděným rozmisťováním raket Pershing II a Cruise v zemích NATO — jako odpověď na rakety SS 20 v SSSR — i odvetným krokem SSSR v zemích jeho evropských spojenců, v NDR a u nás. Autoři i obhájcí těchto opatření na obou stranách mají pro ně zdůvodnění, znějící přesvědčivě, vezmou-li se na základě oněch úvah a výpočtů, založených na tezi, že jen rovnováha ničivého potenciálu a strachu z něho může být základem bezpečnosti a «míru» (jakožto pouhého stavu bez války). Tato teze v bipolární realitě konfrontace velmocí a bloků je interpretována na obou stranách téměř symetricky: hrozbu z druhé strany je nutno vyrovnat nebo přetrumfnout hrozbou vlastních zbraní, bomb a raket, vyráběných a pořizovaných za cenu další zátěže ekonomiky, vyčerpání materiálních i lidských zdrojů, snižování životní úrovně lidí, pustošení životního prostředí, omezování a ochromování způsobilosti Evropy přispívat k řešení vážných problémů hladu a bídy většiny lidstva v «třetím světě» — se stále bližší perspektivou, že se tato stále labilnější rovnováha zhroutí právě pod dopadem pokusů ji udržovat či napravovat...

JE MOŽNÝ OBRAT?

Celým obdobím od konce druhé světové války probíhá závod ve zbrojení. Hovoří se o jakési spirále, stoupající v zákrutech stále výš, přičemž pohyb po ní není plynulý, nýbrž v jakýchsi vlnách či skocích. Proti němu ovšem žalostně zaostává tempo jednání o odzbrojení a ještě víc jeho konkrétní výsledky. Období 60. a 70. let, kdy se v něm výrazně prosadila bipolarita proti formální dosavadní pluralitě orgánů OSN, vykazalo některé dohody o regulaci tohoto závodu, vzdálené ovšem od oboustranně verbálně přijatého cíle (v dohodě McCloy-Zorin 1961 v OSN) «všeobecného a úplného od-

zbrojení pod účinnou mezinárodní kontrolou», spíš jako rituální zaklínadlo opakovaného v četných rezolucích i prohlášeních. Podpis dohody SALT II o interkontinentálních raketových systémech 1979 byl zatím koncem tohoto hlemýžďího pohybu, jenž se od počátku 80. let prakticky zastavil. S tím stagnuje i celý proces uvolňování v mezinárodních vztazích, obzvlášť v Evropě, kde úsilí převést stav «neválky», opřený o rovnováhu zbraní a strachu, v situaci opravdového míru založeného na principech z Helsink narazilo na vážné překážky. Lze hovořit o krizi v mezinárodních vztazích.

Tato krize na rozdíl od dřívějších krizí v bipolárním vztahu SSSR-USA není koncentrována v některém z ohnisek sporů, jakým byly Berlín a Německo, Korea, Indočína či Střední východ nebo Karibská oblast. Je celou povahou krizí globální. Někteří analyzátoři hovoří o «hegemoniální» krizi, v níž se Spojené státy, v ekonomické síle dostihované západní Evropou i Japonskem, střetávají se Sovětským svazem, vyrovnávajícím se s nimi ve vojenské síle a moci. Bezprostředním předmětem sporu je právě vojenská rovnováha, narušovaná (či vyrovnávaná — podle rozdílných stanovisek obou stran) především v Evropě raketami středního doletu.

Má-li tato otázka rozdílnou polohu z hlediska té či oné soupeřící velmoci, jeví se úplně jinak z pohledu národů Evropy, a to nejen neutrální, nýbrž i členů Varšavské smlouvy i NATO. «Euro-rakety», které pro některé západoevropské vlády měly být zárukou závazku USA neopustit evropské spojence, vystavily jejich země a obyvatelstvo jistému odvetnému úderu. Totéž ovšem platí i pro země Varšavské smlouvy, kde jsou jako odpověď na Pershingy a Cruise rozmístěny raketové systémy sovětské. Zintenzívnění závodu ve zbrojení zvyšuje bezmocnost Evropy vůči těm, kdo mají možnost rozhodnout o jejím zničení.

Je objektivním zájmem celého světa a obzvlášť evropských národů vymanit se z jednostranné závislosti na faktoru zbrojení. Bezpečnost, pojímaná vládami evropských států z hlediska vládnoucích ideologií, nedovoluje jim se zcela oprostít od tohoto faktoru. Zároveň však je jejich zájmem proti tomuto faktoru respektovat činitele a ukazatele další, zaručující jim větší prostor pro vlastní politiku. Jsou to právě ty prvky hospodářské, sociální, kulturní a humanitní, které dostaly slovo a uplatnění v Helsinkách. Z různých pozic a v různé síle snaží se i některé státy na obou stranách dělicí linie o to, aby se tyto faktory i v současné situaci dostaly k slovu. Zde má v daném poměru síl i povaze struktur a vzájemných vztahů větší možnosti západní Evropa, jak to bylo vidět např. při účasti jejich zemí na stavbě plynovodu ze Sibíře. Významné jsou i pokusy udržet dialog alespoň mezi jednotlivými státy obou bloků. Také vztahy evropských zemí k «třetím světu» mají zde své místo (jak ukazuje účast západoevropských zemí ve snahách o urovnání konfliktu na Středním východě nebo i jednání se skupinou Contadora o krizových problémech Střední Ameriky). Také nepočtení a rozlohou nevelcí evropští neutrálové mají zde hodně co říci, jak je vidět z ohlasu na iniciativy zejména Švédska, jež již několikrát platně přispělo do

diskusi a jednání o odzbrojení. V pokusech překonat mrtvý bod ve vztazích mezi bloky a přivést k platnosti tendence z Helsink mají své místo i některé země Varšavské smlouvy, třebaže tu jsou podmínky a možnosti složitější, jak jsme mohli vidět zrovna nedávno.

Bylo by jistě iluzí se domnívat, že menší evropské státy mají možnost a chtějí se vymanit z vazeb bloků. Ty jsou příliš silné. Jde však o to v nich uplatnit co nejvíc racionality. Nakonec jde o to, také uvnitř bloků stejně jako v jejich vzájemných vztazích vyvážit a postupně překonat dnešní nebezpečnou jednostrannou orientaci k oboustrannému «dozbrojování» a vyrovnávání skutečných či i jen možných náskoků a výhod druhé strany. Po té stránce jsou pozoruhodné hlasy přímo v «establišmentech» velmocí. Ty, jež se ozývají v USA (McNamara, Kennan, Smith, McGeorge Bundy aj.) můžeme občas číst. Analogické hlasy na druhé straně lze tušit a předpokládat.

V přímé souvislosti se současnou kritickou situací je rozmach mírového hnutí se zřetelným evropským akcentem. O něm bylo již mnoho psáno a hovořeno. Zdá se, že rozmístění raket přes protesty tohoto hnutí vyvolalo aspoň v jeho části pocity frustrace a nutí zároveň jeho účastníky k úvahám o dalších možnostech i zaměření. Přemýšlení dává i asymetrie tohoto hnutí tváří v tvář symetrii raket a zbraní vůbec. Dokumenty ze západního Berlína, z Perugie i jiné projevy stoupenců dialogu «Východ-Západ» jsou projevem vážného úsilí. Spolu se zkušenostmi naznačenými v předcházejících řádkách a stránkách podněcují k otázce, zda by nebylo dobrým základem dialogu západních mírových hnutí (v celé jejich pluralitní rozmanitosti) s mírovými institucemi i nezávislými mírovými iniciativami na Východě zabývat se otázkou, jak uvádět v život helsinské zásady a závazky (v jejich poslední madriidské interpretaci). Vzít za slovo vlády, které je podepsaly a občas se jich dovolávají, oživit jejich znalost ve veřejnosti a s ní i její zájem na uskutečňování mohlo by být základem programu drobné práce i větších akcí, které by posilovaly vědomí i citění evropské solidarity a vytvářely by infrastrukturu potřebné k tomu, aby se mír v Evropě vymanil ze zajetí bipolární horečky zbrojení, dozbrojování i přezbrojování a dostal se na zdravou základnu. Na základnu principů, jejichž správnost všichni uznávají, ale k jejichž opravdovému plnění je třeba soustavného nátlaku co největšího počtu lidí na všech místech a ve všech polohách na obou stranách příkopu touto horečkou stále prohlubovaného.

mýšlení dává i asymetrie tohoto hnutí tváří v tvář symetrii raket a zbraní vůbec. Dokumenty ze západního Berlína, z Perugie i jiné projevy stoupenců dialogu «Východ-Západ» jsou projevem vážného úsilí. Spolu se zkušenostmi naznačenými v předcházejících řádkách a stránkách podněcují k otázce, zda by nebylo dobrým základem dialogu západních mírových hnutí (v celé jejich pluralitní rozmanitosti) s mírovými institucemi i nezávislými mírovými iniciativami na Východě zabývat se otázkou, jak uvádět v život helsinské zásady a závazky (v jejich poslední madriidské interpretaci). Vzít za slovo vlády, které je podepsaly a občas se jich dovolávají, oživit jejich znalost ve veřejnosti a s ní i její zájem na uskutečňování mohlo by být základem programu drobné práce i větších akcí, které by posilovaly vědomí i citění evropské solidarity a vytvářely by infrastrukturu potřebné k tomu, aby se mír v Evropě vymanil ze zajetí bipolární horečky zbrojení, dozbrojování i přezbrojování a dostal se na zdravou základnu. Na základnu principů, jejichž správnost všichni uznávají, ale k jejichž opravdovému plnění je třeba soustavného nátlaku co největšího počtu lidí na všech místech a ve všech polohách na obou stranách příkopu touto horečkou stále prohlubovaného.

Jen jestli jsem se tu dobře schoval...?
Kresba: Josef Čapek, 1.1.1937